

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

Мұның өзі халықпен биліктің арасындағы байланысты нығайта түсудің де бір көрініс болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <http://lobbying.ru/> www.stratagema.org
2. «Алаш айнасы». 21.09.2013
3. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/27218>
4. Особенности менеджмента в России.//Управление персоналом. 1999.№9. С.53-54.
5. <http://journal.zakon.kz/217212-mezhdunarodnyjj->

ОӘЖ 821. 512. 122. 09

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫ ӘДЕБИ СЫНДАҒЫ ЖАҢҒЫРУЛАР

Алғалиева Г.С.

Guinazym69@mail.ru

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
әлеуметтік ғылымдар магистрі

Тәуелсіздік жылдарындағы сын жанры арнайы зерттеу объектісі бола алмады. Тіпті, «жанр» сөзі жиі кездесе де, өз мағынасында қолданылмай келді. Академик М. Қаратаев «Әдебиет құбылыстарын зерттейтін жанр - сын» [16,35-б],- деген еді. Демек, әдеби сын ең алдымен баспасөз беттерінде пікір, сын-ойлар түрінде басылып, кейіннен жанр болып қалыптасқаннан кейін ғана оған арнайы басылым беттерінен орын берілетін болды.

Қазақстан тәуелсіздік алмай тұрған кезеңде әдеби сын көркемдік-эстетикалық тұрғысынан орта деңгейінде. Анығырақ айтсақ, сыншылар қауымы тарапынан қорғалып келген сын жанры жоғары деңгейге көтеріле алмаған болатын. Бүгінгі күні жарық көретін «Егемен Қазақстан», «Ана тілі», «Қазақ әдебиеті», «Әдебиет айдыны» газеттері мен «Жұлдыз», «Жалын» журналдарында әдеби сын мақалалар әлсін-әлсін көрініс тауып жүр. Соның ішінде, «Қазақ әдебиеті» газеті сын жанрының көркемдік, эстетикалық дәрежесін құлдыратпай ұстап келе жатқан басылымдардың бірі. Тәуелсіздік алғаннан бастап қазақ әдебиетіндегі бұрынғы социалистік идеология бағытында дамыған сын жанрына жаңа жол ашылғандай болды. Себебі, бұған дейін айтылған пікірлер мен ғылыми тұжырымдар тек тарих болып қалды.

Әдеби сын қашанда әлеуметтік сипатымен ерекшеленеді. Сын әлеуметтік-саяси мәселелерге еркін араласа алады. Осыған байланысты Ахмет Байтұрсыновтың мынадай сөзі бар: «Қара сөзде әдебиет жүзінде таласы көп сөздер әлеумет мәселелері турасындағы пікірлерде болады. Тұрмыс мәселесі – тоқсан түйіннің тоғысып, шиеленісетін жері. Оны дұрыс шешуге көпті көрген көсем болуға керек. Адамның, халықтың, я бір таптың мінезін, құлқын, салт-санасын, жан-дүниесін, ой-жүйесін, тарихын, мұң-мұқтажын жақсы білетін дана болу, ғалым болу керек... Тұрмыс мәселесі деп айтатын, айтылатын шын адамшылық мәселесі, өмір мақсатының мәселесі, яғни өмір бақытты болу мәселесі, ошақ басының, жұрт қамының, мемлекеттік жайлылығының, дүние тыныштығының мәселесі. Мұндай ұлы, ұйысқан мәселелерді шешу оңай нәрсе емес: ондай ірі іс ердің ерінің, дананың данасының ғана қолынан келмек» [17,221-б].

Сынның бүгінгі сипаты қандай? Әдеби сынды қазақ баспасөзі әлі де қолға алмай келеді, оның жанрлық сипаты да өзгерген. Сын айтуды қолшоқпарға айналдырғандар да, оны өнер тұтып шынайы пікір айтатындар да бар. Қазақстан Жазушылар Одағының дәстүрлі жыл қорытындысында әдеби сын туралы жазушылар пікірі мен «Қазақ әдебиеті» газетінің беттерінде сауалнама бұрышына сын туралы сұрақ-жауап алу да жиі қолға

алынып жүр. Тәуелсіздік жылдарында сын жанрына қалам тартушылар көбінесе Рахманқұл Бердібай, Медеу Сәрсекеев, Асқар Егеубаев, Әлия Бөпежанова, «Қазақ әдебиеті» газетінің тұрақты тілшісі Айгүл Мантаева, Көпен Әмір-Бек, Тұрсынбек Кәкішев, Нығмет Ғабдуллин, Төлеубай Ермекбаев, Бақыт Кәрібаева, Темірхан Медетбек, Жүрсін Ерман, Тұрсынбай Жандәулет, Әшірбек Сығай тағы да басқалар сынға батыл қадам жасады.

Ғалымдар айтқандай, тәуелсіздік жылдарындағы әдеби-көркем сындар бір-біріне өте ұқсас, бір қалыпты болды. Кейін шыққан «Әдебиет айдыны» газеті, «Егемен Қазақстан» газетінде өте сирек, «Түркістан» газетінде және «Жұлдыз» журналында жарық көріп келеді. Сын мақалалардың көбі мақтауға құрылғандықтан оларды талдау өте қиын. Эстетикалық талдау жасау көп сыншылардың қолынан келе бермейтіні сын материалдардан көрініп тұр.

Газетте Еркін Жаппасұлының «Тамырлас тағдырлар» атты Қорлан Амановтың «Шынар» дейтін кітабына арналған рецензиясын эстетикалық талдауларға толы деп айта аламыз («Қазақ әдебиеті» 1992 ж, №25). Мақала авторы шығарманың аздаған кемшіліктерінің бар екенін ескерте отырып, оның ең басты ерекшеліктеріне тоқталып өткен [18,3-6]. Әдеби туындының мазмұны қазақтың ата-дәстүріне шорқақ кейіпкер туралы болғандықтан оның қиындыққа тап болған кездерін қалайша сәтті ашып көрсеткенін мақала авторы сөз етеді.

Тәуелсіздік жылдары сын жазуда алдыңғы қатарды иеленіп келген сыншы Әлия Бөпежанова баспасөз беттеріне талай сындарын жариялаған болатын. Оның жеке тұлғалар туралы жазған еңбектері де қаншама. Мысалы, «Парасат падишасы» (1998), «Болмыспен бетпе-бет» (2001), «Кек» (2001) жобаларының авторы. Орыс тілінен қазақшаға көптеген әдеби сын, мәдени-философиялық мақалаларды аударған. Оның «Қазақ әдебиеті» газетінің сын бөлімінде жазған мақалаларының көбі өнер тақырыбына арналады. Көбінесе, театр, қойылым туралы сыни пікірлерінің эстетикалық дәрежесі өте жоғары деңгейден көрінеді. Атап айтар болсақ, 1993 жылдың 21 мамырында жарық көрген «Театр. Таным және талғам», 1995 жылғы «Абай жалғаса береді» (Жас Абай пьесасы туралы), «Ұлттық комедияның тапшылығы сезілді» сияқты мақалаларынан ұлттық патриотизмнің лебі сезіліп тұрады. Әлияның ізін жалғастырып келе жатқан сыншы қызымыз Аягүл Мантаеваны да тәуелсіздік кезеңінің сыншысы деп атауға болады. Оның «Күлкіден көрініс тудырған», «Тор» - талантты туынды (Д.Исабаев «Тор») тағы басқа мақалалары «Қазақ әдебиеті» газетінің беттерінен көрініп жүргенін айта кету керек.

Жалпы алғанда, тәуелсіздік кезеңіндегі сын партиялық сыннан мүлдем өзгеше көрініс тапты. Анығырақ айтар болсақ, бұл кездегі сынның мәдени деңгейі мен тілдік көркемдігі бір сарынды, яғни, ғылыми дерегі мен дәлелі аз, алайда қарапайым халыққа тілі түсінікті болғанмен автордың не туралы айтып тұрғаны сезіле бермейтін жалаң сындар көп болды. Дегенмен, тәуелсіздік нышаны сезілді, басшылықтың қаһарынан жасқана жазылған мақалалар көрінген жоқ. Сын мәдениеті туралы жарық көрген мақалалар өте көп болды. Оның ішінде, «Сын мәдениеті неге төмен?», «Сын неге жоқ?», «Сын жоқ, себебі, мін жоқ» сияқты мақалалар қазіргі сынның жай-жапсарын талқылап, оның неліктен аз екенін дәлелдеуге бағытталған. Аталған мақалалардың авторлары Бисенғали Наурызбаев, Ғаббас Қабышұлы, Әмірхан Меңдекелер сынның жоқтығын әдебиеттің құлдырап бара жатқанымен дәлелдейді.

Тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби сынды мағынасына қарай мынадай түрлерге бөлуге болады:

1. Проблемалық
2. Әлеуметтік
3. Ғылыми
4. Әдеби

Проблемалық сындар (мақалалар) әдетте баспасөздің дамуымен тығыз байланысты. Аты айтып тұрғандай, мұндай сындар әдебиеттің дамуындағы белгілі бір проблеманы

қозғай отырып, халықтың ойын ортаға салуды мақсат етеді. Тіпті, көтерілген мәселе төңірегінде айтыстар туындап жатуы мүмкін. «Қазақ әдебиеті» газетінде проблемалық мақала жазушылар, ақындар арасындағы дөңгелек стол басындағы пікір алмасуды мақала етіп басу жиі көрініп жатады. Әсіресе, әдеби шығарманың тілі жөніндегі мәселелер әңгімеге арқау болып жүргені де рас. Сын туралы да, жоғарыда атап кеткендей сынның мәдениеті, көркемдік-эстетикалық өресінің деңгейі туралы мәселелер аз қозғалып жүрген жоқ. Сөзіміздің дәлелі ретінде «Қазақ әдебиеті» газетінің Қасым Аманжолұлының «Біздегі сын неге жалдамалы?» атты мақаласы. Оған зерттеу соңында қайта ораламыз. Проблемалық мақаланың негізгі міндеті - өткен тарихты зерделей отырып, әр мәселені қайта қарап, жүйелеу және әдеби сынның өзекті мәселелерін дұрыс тауып көтеру, оны өзекті ету. Сондықтан әдеби сынның негізгі жанры деп аталып жүрген проблемалық мақаланы проблемалық сын дегенді жөн көрдік.

Әлеуметтік сын дегеніміз әдебиеттің мәселесін көтере отырып, бүкіл халықтық мәселеге айналдыратын, қоғамдық ой-пікірдің дамуына үлес қосушы. Сыншылдық ойдың өзі әлеуметтік ой-пікірдің өсуіне жәрдемдеседі. Бұл туралы В.А.Луначарский «Кез келген халықтың қоғамдық ой-пікірінің дамуында, жалпы мәдениет тарихында әдеби сынның маңызы өте зор» деген болатын [19,120-б].

Сынның ғылыми түрін анықтауда әдеби сынның қандай да бір туынды, шығарма туралы пікір білдіру кезінде әдебиеттану ғылымының терминдерін әдістерін, бағытын ұстанатынын бірінші кезекте айту керек. Сын мен әдебиеттану бірге өмір сүруі тиіс. Сынсыз әдебиет, әдебиетсіз сын жоқ екенін ескеруіміз керек. Қандай да пікір айту ғылыми негіздерге сүйеніп жүзеге асырылса, сынның жетістікке жетуі оңай болар еді. Сол себепті де сынның ғылымылығы басым болса, әдебиеттің анағұрлым жоғары деңгейден көрінетіні де сөзсіз.

Алайда, сын ғылыми болсын деп, оның тілін ғылыми стильге бұру үлкен қателік болып есептеледі. Әдеби сын көпшілікке арналатындықтан оның тілін көркемдеп жазған лазым. Сынның өзі бірнеше ғылымдармен байланысады. Соның ішінде, эстетика ғылымы әдеби сынның өрісін кеңейтуге зор мүмкіндік туғызатын ғылым болып есептеледі. Ғылыми сын үнемі әдебиеттану ғылымы мен басқа да қоғамдық ғылымдардың жетістіктерін негізге ала отырып, пікір айта алады. Мұндай сынның түрі «Қазақ әдебиеті» газетінде жетерлік. Атап айтқанда, Сағынғали Сейітовтің «Жанрдың жаңғыруы» атты мақаласы Хамит Ерғалиевтің «Соннеттеріне» орай жазылған (20 ақпан, 1996 ж); Мұхаметжан Қаратаевтың «Халық тағдырының қалың туындысы» деген мақаласы Б.Нұржекеевтің «Жау жағадан алғанда» атты романына арналған (26 маусым, 1992 ж). Осы типтес мақалалар сынның ғылыми түріне дәлел.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, сын көркем әдебиеттің бір саласы болғандықтан, көркем әдебиет көркем образ, бейнелі сурет жасайды. Ал сын бұл шарттарды атқаруға міндетті емес. Әдеби сын шығармадағы образдарды сол қалпында сезініп, көріп, өз ойын бейнелі етіп жеткізеді. Көркемдік қасиеттер әдеби сында да болады. Сынды логика арқылы талдап, пікір қорытылады. Сыншы жазушымен қол ұстасып өмір сүрсе де, жазушының жолымен емес, өзіндік ой қорыту арқылы нақты шығармаға пікір айтады.

Сынның әдеби бейнесін ашу үшін көркемдік әдіс қолданылады. Сын өмірді әдебиет арқылы зерттейді. Сынның зерттеу объектісі - әдебиет. Сондықтан әдеби сын әдебиет үшін қызмет етеді. Және сынның бұл түрі «Қазақ әдебиеті» газетінде көптеп саналады. «Қазақ әдебиеті» газетіндегі әдеби сынның тәуелсіздік жылдарындағы көрінісі туралы көп нәрсе айтуға болады.

Соңғы кезде қазақ әдебиетінде сын жоқ деген пікірлер жиі айтылып жүр. Солардың бірі «Қазақ әдебиетінің» 1999 жылдың 5-ақпанындағы санында авторы белгісіз «Біз де сынның болуы мүмкін емес!» атты мақала жазыпты. Қазақтың менменшілдігін, қорқақтығының нәтижесін былайша береді: «Біз де сынның болуы мүмкін емес: соны бітпейтін дауға, ерегіске айналады. Мен өзіме ұнайтындар туралы жазам. Ұнамаса жазбаймын...

Мысалы орыстарда сын бар. Бұрыннан қалыптасқан. Бірнеше әдеби орта, журналдар, баспалар бар. Бір-бірімен айтысып жатады. Шындық осындай адал бәсекеден туады. Мәселен, батысқа қарашы. Онда әр ірі баспаның өз сыншысы бар. Бәрі маман, оқымысты. Ол жерде ешкімді алдай алмайсың. Сенің Пушкин, Абай, Достоевский екеніне карамайды, сәл кемшілігіңді жалпы әдебиет контекстінде салыстыра отырып айтады.

Бізде айтып көр, жұмысыңнан қуыласың. Ашық айтыспай-ақ, жоғары жақтағы өз адамына айтып, құрттырады...

Әдебиет сын түзелуі үшін материалдық, моральдық тұрғыдан ешкімге бережәк емес, жаңа басылым қажет. Мәселен, сіз «Ә.Кекілбаевтың, М.Мағауиннің, Ә.Нұрпейісовтің, Қ.Ысқақовтың, Ә.Таразидің мынасы жөн емес» деп айта аласыз ба? Жоқ! Сол себепті бізде кәсіби әдеби сын болмайды. Қызметші сын бар,оның да деңгейі әбден құлдырады...» сияқты сөздер қазақ әдеби сынын жоққа шығарады. Бірақ, бұл пікірге пікір айтқан жан көрінбеді. «Қазақ әдебиеті» «Сөз өнері: серті мен дерті» айдарына жиі сын берді. Солардың бірі 1999 жылдың 30-шілдесіндегі Тұрсынбай Жандәулеттің ақын Есенғали Раушановтың шығармашылығы туралы «Топырағыңды тонатпа!» атты мақаласы жарық көрді. Автор Есенғали поэзиясына үңіле отырып, оған ғылыми пікір айтады. Ең алдымен ақын поэзиясының ерекшеліктеріндегі ұлттық бояудың қанықтығын, түркілік дәуірдегі қазақтың тарихи жадының жаңғыруын дәлелдеген. Т.Жандәулет пікірді жазбас бұрын сын туралы ой айтады : «Түптеп келгенде, сын - өлеңді түсіндіру, интерпретациялау емес, сын – сол сыналатын шығармаға параллель дүние жасау арқылы ақынның тірек координаталарын анықтау». Автор пікірді талдау мен дәлелдеуге бағытталған, сол себепті де өте сәтті шыққан деп бағалау орнықты.

Әдеби сын үнемі әдебиетпен бірге жаңарып, әдебиет ғылымы мен баспасөз дамуына байланысты өз ерекшеліктерімен дамып отырады. Ол әдебиеттің өркендеуіне және сапалы туынды жазуына көмегін тигізетін жәрдемшіл жанр.

Жаңа әдеби шығарма туралы заман талабына сай пікір білдіре отырып, оның кемшіліктері мен жетістіктерін көрсетіп отыратын, әдеби шығарма туралы қоғамдық пікір тудырумен қатар, оқырман ойыман санасатын ғылыми негіздегі көркем шығармашылық деп атауға болады.

Әдеби сын туралы зерттеуші-ғалымдар пікірлері жеткілікті. Сонымен қатар, әдеби сын тек баспасөз арқылы дамитындықтан, оны журналистика жанрына да жатқыза аламыз. Өйткені, сын бірде ғылыми сипатпен айқындалса, бірде публицистикалық сипатымен көрініп отырады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Кәкішев. Т. Сын сапары. – Алматы: Жазушы, 1990.
2. Кенжебаев Б. Шындық және шеберлік. – Алматы: Жазушы, 1966.
3. Серікқалиев З. Ақ жол. – Алматы: Жазушы, 1990.
4. Ысқақов Д. Сын жанрлары. – Алматы: Санат, 1999.
5. Кәкішев. Т. Қазіргі сынның жайынан. // Қазақ әдебиеті. №45, 1993.
6. Серікқалиев. З. Сын кітабы. - Алматы: Жазушы, 1997.
7. Ысқақов Д. Сын сымбаты. - Алматы: 2000.

UDC 323.1(574)

KAZAKH MODEL OF INTERETHNIC CONSENT AS A BASIS FOR STABILITY OF THE STATE

Akulbekkyzy A.

alua7222@mail.ru

Student 3 courses, S. Toraighyrov Pavlodar State University, city Pavlodar
Supervisor – T. S. Kalenova